

När Alexander Keiller kom till Göteborg på 1820-talet var staden fortfarande mycket liten, och den rymdes väl innanför vallgraven.

En industriföretagare danas – Alexander Keillers första år i Sverige

Till Kongl. Maj:ts och Rikets Höglofl. Commerce Collegium!

Som jag är sinnad, att å mine här i staden utå 9:de kvarteret eller så kallade Badstugu Bastionen, utmed stranden af Götha Elf, under N.ris 2 och 3 belägna tomter anlägga en större Mekanisk Werkstad, som kommer att drivas med ånga, för förfärdigande af allehanda machinerier, redskap och gjutgods utafjern eller andra metaller, för hvilket ändamål jag redan i England inköpt de för Werkstadens uppsättning erforderliga machinerier efter de i England sednast upfunna nya metoder och modeller, får jag hos Höglofl. Kongl. Collegium i största ödmjukhet anhålla om tillstånd till ifrågavarande fabriksanläggning.

Götheborg den 25 October 1841
Alexander Keiller

Denna kortfattade ansökan om att få anlägga en mekanisk verkstad i Göteborg blev redan efter en vecka, den 1 november, beviljad av Kommerskollegium. Sällan har väl en svensk myndighet lämnat ett besked så snabbt. Å andra sidan var nog detta ärende mycket väl förberett. Den ovan återgivna ansökan kan icke desto mindre ses som det officiella startskottet på en industriell verksamhet, som i nästan 150 år skulle sätta sin prägel inte bara på Göteborg utan även bli en viktig faktor i Sveriges ekonomiska utveckling.

Vem var då undertecknaren av ansökan, denne Alexander Keiller, i fortsättningen benämnd Alexander Keiller senior (sr) för att vid behov särskilja honom från hans äldste son, som bar samma förnamn. Vid tiden för sin begäran var han 37 år gammal, född 1804, och han hade kommit till Göteborg för första gången 16 år tidigare. Han var född i Skottland, i Dundee, och traditionen säger att släkten Keiller härstammade från Irland, men som långt tidigare flyttat till Skottland. Släktens vapen bar valspråket *fortiter et celeriter*, dvs. kraftfullt och snabbt, ett uttryck som passar ovanligt väl in på Alexander Keiller sr, vilket på många ställen kommer att framgå av det följande. Hans levnadstecknare, en medarbetare, som kände honom väl, talar om att "hans livliga fantasi, hans arbetsfart och rättframhet stundom förledde honom att slå över målet och överskrida det jämnmått i lynne som försiktighet och självbehärskning bjuda".³ Även i en annan minnesteckning talas det om hans rättframhet, och "aktade han föga den s.k. konvensansens regelrätta lagar."⁴ Även om det bevarade arkivmaterialet för firmans första årtionden är ofullständigt bevarat, är just den del, som redovisar juridiska tvister och kontroverser tämligen omfattande.⁵

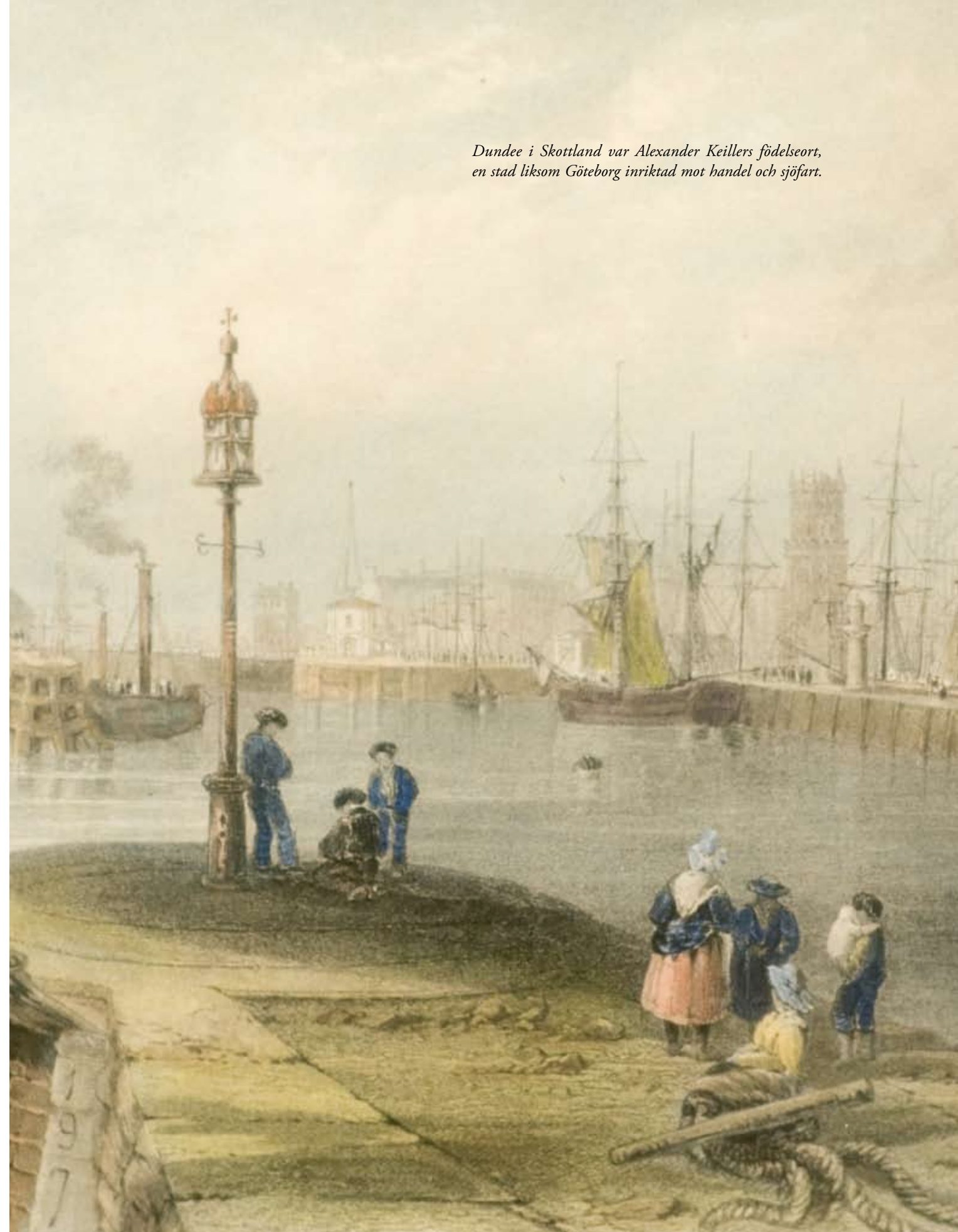
Det är känt att hans fader, James Keiller, var skeppsredare och trävaruhandlare i Dundee. Denne hade även affärer på Sverige, bl.a. med firman Gibson & Co i Göteborg. De biografiska uppgifter som finns om Alexander Keillers ungdom talar om att han först tänkt bli officer, men att han ändrade sig och i stället företog resor till Kontinenten och till Amerika. Återkommen till Skottland ägnade han sig på egen hand åt tekniska studier. Uppenbarligen var han både tekniskt begåvad och intresserad – för att inte säga lidelsefullt fascinerad. Han studerade särskilt hamp- och linspinning, som var viktiga näringar knutna till den dåtida segelsjöfartens behov av segelduk, trossar och linor.

Ankomsten till Göteborg

Som 21-åring reste Alexander Keiller 1825 över Nordsjön med ett segelfartyg och kom för första gången till Göteborg för att arbeta i grosshandlaren James Christies firma, också denne av skotsk börd. Det var inte alls ovanligt vid denna tid att handelsmän i europeiska städer, som hade affärer på Sverige, sände över en son, brorson eller annan nära släkting till Göteborg för att ombesörja inköp eller under en tid arbeta på kontoret hos en affärsförbindelse – allt för att få närmare kunskap om förhållandena i staden och om de olika handelshusens exportaffärer och, inte minst, kunna vidarebefordra denna information hem.

När Alexander Keiller kom till Göteborg var han redan bekant med en annan skotte från Dundee med namnet William Gibson (1783-1857), som hade kommit till Göteborg redan 1797. William Gibson hade nämligen i sin ungdom arbetat som kontorspojke på James Keillers kontor i Dundee, och i sina affärer i Göteborg under 1800-talets första decennier upprätthöll Gibson förbindelser med denne - bl. a. levererades timmer till Dundee. Precis som Alexander Keiller hade även Gibson – liksom den blivande svågern till dem båda, Olof Wijk d.ä.⁶ – i sin ungdom börjat arbeta i just James Christies firma. Keiller kunde sålunda redan från början integrera sig i ett släktmässigt och kommersiellt nätverk, som också förfogade över betydande ekonomiska resurser. William Gibson och hans firma skulle, liksom Olof Wijk d.ä. och hans söner, under många år framöver spela en avgörande roll för den Keillerska familjen och dess företag. Efter en växlingsrik karriär som affärsman – bland annat var han ägare av ett bryggeri, en spelkortsfabrik, en kimröksfabrik och en vinättiksfabrik - hade William Gibson vid tiden för Keillers ankomst till Göteborg i mitten av 1820-talet hunnit skaffa sig en stark ställning i näringslivet där. Bland annat hade han förvärvat flera fartyg. Det fanns all anledning för den nyanlände Keiller att knyta an till Gibson, som var hela 20 år äldre och dessutom hade en ingående erfarenhet av göteborgskt affärliv.⁷ Innan

Dundee i Skottland var Alexander Keillers födelseort, en stad liksom Göteborg inriktad mot handel och sjöfart.

Keiller startade sin egen mekaniska verkstad 1841, kunde han vinna åtskilliga värdefulla erfarenheter i fråga om industriellt företagande och svenskt affärliv genom ett samarbete med Gibson. Deras kompanjonskap, som inleddes något år efter Keillers ankomst till Sverige, kom att sträcka sig över drygt tio år.

Göteborg under 1800-talets första hälft

Det Göteborg Alexander Keiller skulle försöka etablera sig i 1825 var fortfarande präglad av de två huvudfunktioner, som alltsedan grundandet på 1600-talet präglat staden. Den ena funktionen manifesterades av vad som man brukar benämna som *Fästningsstaden*, dvs. Göteborg var anlagt för att utgöra ett starkt skydd mot anfall västerifrån, dvs. Danmark, och skydda den lilla västgötska landtunga som var svenskt land mellan det danska Halland och det norska Bohuslän. Både Vallgraven och befästningsmurarna, som började rivas vid tiden för Keillers ankomst, bar vittne om detta arv, och inslaget av officerare och soldater i staden var fortfarande högst påtagligt. Den andra huvudfunktionen, *Handelsstaden*, att vara en ”gateway” för Sveriges handel med Västeuropa, var fortfarande i hög grad giltig och detta kanske mer än någonsin. Göteborg hade tack vare sitt läge blivit en allt viktigare handelsstad, framför allt sedan Storbritannien under 1700-talet utvecklades till världens ledande nation på det kommersiella området och i denna egenskap efterfrågade svenska produkter, främst järn och trä från Vänerområdet, varor som skeppades över Göteborg.

Utrikeshandeln var därför den viktigaste näringsgrenen i Göteborg, och det var stadens handelshus som ombesörjde förmedlingen av varorna mellan det göteborgska upplandet och världsmarknaden.⁸ Handelshusens ledare dominerade såväl stadens ekonomi som det kommunala livet. Även i den göteborgska sjöfarten hade handelshuset stora intressen, ofta som partredare. Beståndet av fartyg med Göteborg som hemmahamn var dock inte imponerande. Utländska, särskilt norska, fartyg utövade en obarmhärtig konkurrens. Flodhamnen var vid denna tid inte uppmuddrad, utan kajer fanns anlagda endast vid hamnkanalerna, dit så kallade hemförarbåtar hämtade godset från fartyg som ankrat upp i älven eller ute vid Klippan. Ångfartygen i hamnen var ännu under 1800-talets första hälft både små och lätt räknade. Det rörde sig vid denna tid mest om träbåtar med hjulmaskineri. De sysselsattes främst i kustsjöfart.

De sockerraffinaderier och tobaksplantager, som anlagts i Göteborg under 1700-talet, hade inte fått någon industriell fortsättning. Inte heller hade någon annan industriell verksamhet tagit fart i staden. Det tidiga 1800-talets främsta kraftkälla för industriell tillverkning var fortfarande vattenkraften, och sådan fanns inte att tillgå i staden. I Majorna, som låg utanför det administrativa Göteborg, fanns sedan Ostindiska kompaniets

tid två segelfartygsvarv. Längst ut i Majorna, vid Klippan, där Ostindiefararna tidigare legat för ankar, låg också det största industriföretaget i Göteborgsområdet vid denna tid, nämligen vad som kom att benämnas Carnegies socker- och porterbruk med flera hundra anställda.

Det nya, dynamiska inslaget i västsvensk industri bestod i stället av en helt ny företagarverksamhet, som på 1840-talet började växa fram vid vattenfall och forsar i denna region – dvs. utanför Göteborgs gränser. Det var fråga om en helt ny bransch – den mekaniska bomullsindustrin med spinnerimaskiner och vävstolar, oftast av engelskt ursprung och med engelska maskinmästare som tekniska ledare. Tillverkningen baserades på importerad råbomull, framför allt från USA. Även om dessa företag blev lokaliserade till platser utanför Göteborg såsom Mariedal vid Mölndalsfallen (1826), Anderstorp i Lindome (1829), Nääs (1833/34), Jonsered (1833) och Mölnlycke (1849), var dock oftast göteborgskt handelskapital involverat som finansiärer, och handelsmännen stod som ägare. Även om dessa nyanlagda bomullsfabriker pekade på att en förnyelse höll på att ske, kan man dock konstatera att Göteborg och Västsverige under 1800-talets första hälft ännu bara stod på tröskeln till en första industrialisering.

Men den stad Alexander Keiller landsteg i för första gången 1825 var vid denna tid en stad med klara problem. Bara ett tiotal år tidigare hade Göteborg däremot haft lysande konjunkturer – man har talat om ”den briljanta tiden”, den tid då Göteborgs näringsliv nästan kokade över. Vad som orsakade denna hektiska period var effekterna av den s.k. kontinentalblockaden. Handelskriget mellan Frankrike och England och Napoleons försök att krossa England ekonomiskt genom att avskärma landets handel på den europeiska Kontinenten medförde att Göteborg, särskilt under åren 1810-1815, blev en av världshandels knutpunkter i Europa. Det innebar lysande konjunkturer för handeln med åtföljande stora vinster för redare, köpmän och näringsidkare. Under dessa år flyttade flera utländska köpmän, särskilt skottar, till Göteborg, och dessa släkter skulle under det följande 1800-talet komma att spela en mycket framträdande roll i Göteborgs ekonomiska liv. Bland dessa inflyttade märks t.ex. bröderna Robert (inflyttad 1802) och James Dickson (1809), David Carnegie (1803) och Alexander Barclay (1807) liksom den på 1840-talet betydligt senare etablerade John West Wilson. Men det var inte bara utlänningar, som försökte utnyttja de goda tiderna. Även en ny generation svenska köpmän byggde upp sin verksamhet i Göteborg under dessa år, och de skulle komma att inta en lika kraftfull position i stadens näringsliv, t.ex. Gustaf Henrik Ekman (1802), Olof Wijk (1807), Carl Fredrik Waern (1813) och Sven Renström (1813). Dessa köpmän, både inflyttade och svenska, ägnade sig främst åt exportaffärer, framför allt utförelse av järn och trä, men också åt en mångskiftande import.

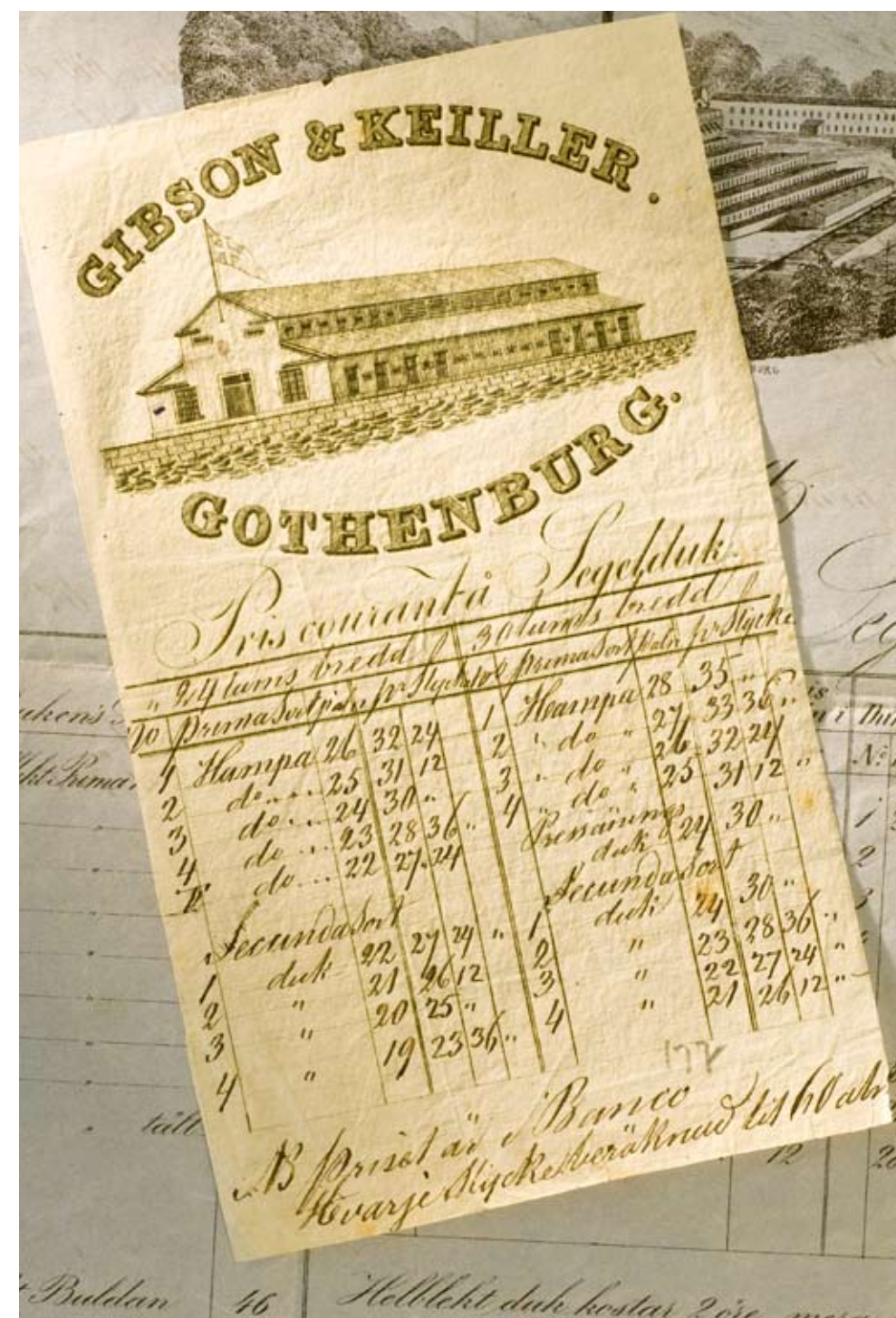
Flera av medlemmarna i denna göteborgska handelsaristokrati skulle i fortsättningen få stor betydelse för Keillers verksamhet och på olika sätt gripa in i familjens öde.

Men efter dessa lysande konjunkturer kom – som alltid – ett kraftigt bakslag till följd av att Napoleon besegrades och kriget tog slut. En depression drabbade Göteborg, konkurrenserna var många, och en omfattande arbetslöshet bredde ut sig. Enligt landshövdingens redogörelse var folket ”näringslöst, frös och svälte”. Denna svaghetsperiod i Göteborgs ekonomiska historia blev också ganska långvarig. Ännu när Alexander Keiller kom till Göteborg i mitten på 1820-talet hade affärlivet inte mer än börjat återhämtat sig från krisen. Efter hand, och särskilt från 1840-talet, kan man dock iakttä mer tydliga tecken på en ökad aktivitet. Den senare halvan av 1800-talet kom sedan att bli den starkaste tillväxtperioden i Göteborgs historia. Det är också under dessa år och fram till 1906, vilka sammantaget präglades av stark expansion, som Keillers verkstad kom att utgöra en viktig komponent i Göteborgs och Västsveriges industrialisering.

Denna Göteborgs dynamik återspeglas väl i stadens befolkningsutveckling. För år 1815 har Göteborgs befolkning uppskattats till drygt 20 000 invånare, och först 1840 nådde den ca 25 000. De allra flesta invånarna bodde innanför Vallgraven. Födelsenettet var fortfarande negativt, dvs. det avled fler än som föddes i staden – hygien och de sanitära förhållandena var allt annat än tillfredsställande. Den befolkningsökning, som ändå ägde rum, hade sin orsak i att inflyttningen till staden var betydligt större än utflyttningen. Men efter 1800-talets mitt skedde en förändring; en mycket stark befolkningsstillväxt kom att känneteckna Göteborg tack vare både en fortsatt inflyttning och positivt födelsenetto. Vid sekelskiftet 1900 hade staden 131 000 invånare, dock delvis tack vare en inkorporering av Karl Johans församling (Majorna) 1868 med 12 000 personer.

Från Majorna till Jonsered

Som nykomling i Göteborg var det naturligt för Alexander Keiller att liera sig med den äldre och mer erfarne landsmannen William Gibson, som också var affärsvän till familjen. Man kan också vända på formuleringen - det har därför också sagts att ”Alexander Keiller med sina tekniska kunskaper och intressen var just den man Gibson behövde”.⁹ William Gibson, som vid denna tid främst ägnade sig åt grosshandel och rederirörelse, hade redan 1810 förvärvat en egendom benämnd Sågen, som låg strax öster om nuvarande Karl Johans kyrka mot Fiskhamnen till. På egendomen Sågen fanns en finbladig vädersågkvarn, som sedan 1700-talet drevs med vindkraft. Nuvarande namnet Såggatan påminner fortfarande om denna verksamhet. På denna plats fanns sedan tidigare vid sidan om den finbladiga vädersågkvarnen även en ”reparebana”, dvs. ett handdrivet repslageri.¹⁰ Efter ett kort återbe-

William Gibson och Alexander Keiller industriella anläggning på egendomen Sågen, vid nuvarande Karl Johans kyrka, blev mycket snabbt ledande tillverkare i Göteborg för bl.a. segelduk.

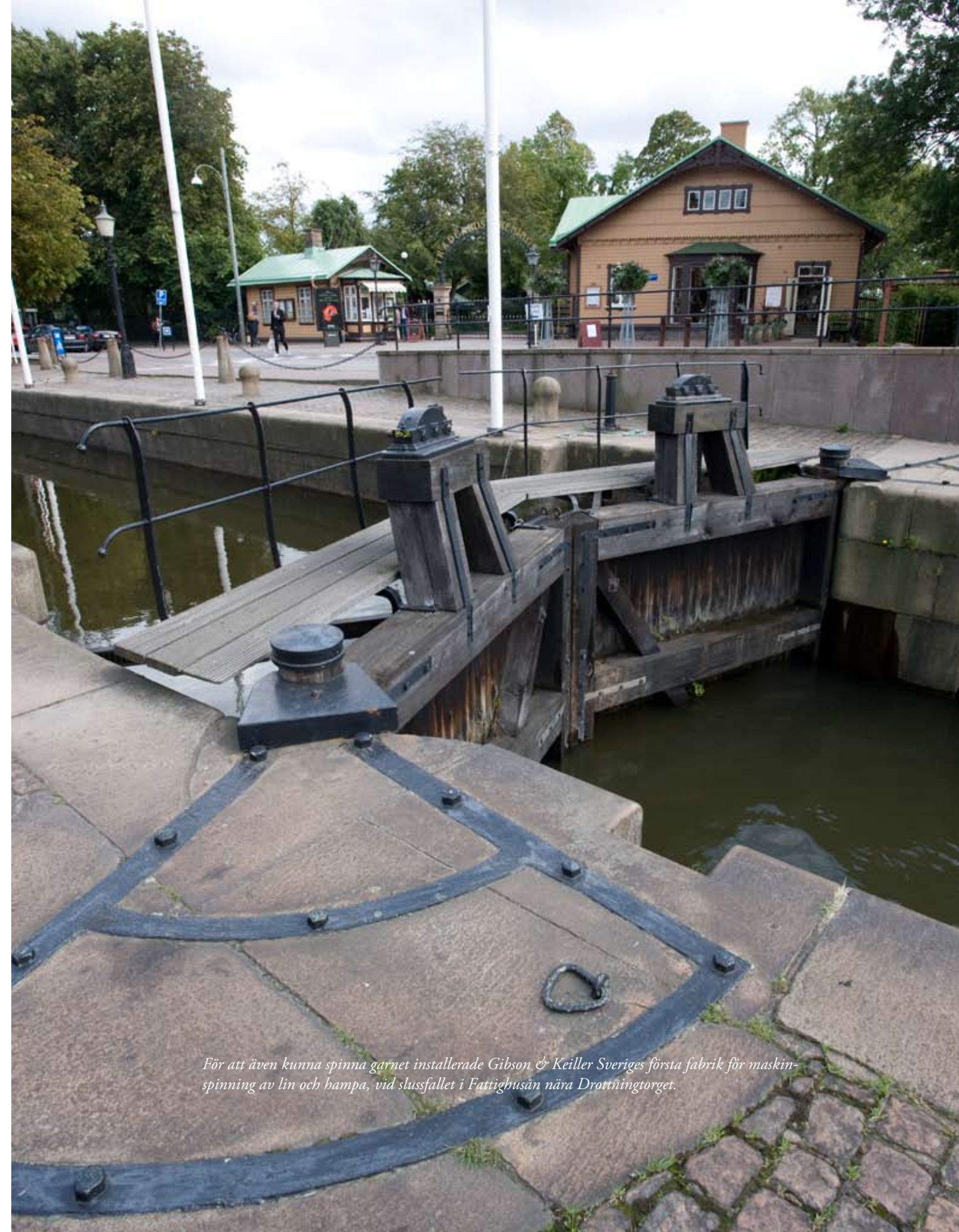
sök av Keiller i hemlandet startade de båda skottarna 1826 en verksamhet med tillverkning av trossar och linor men även ett väveri för vävning av segelduk av lin. Keiller stod som fabriksmästare, dvs. teknisk ledare – han hade ju teknisk kunskap om denna tillverkning från sin hemstad Dundee. I sin ansökan till Kommerskollegium betonades just att de sökanden genom sina erfarenheter från hemlandet hade ”förfarenhet” att leda denna typ av verksamheter. År 1828 lät de båda kompanjonerna registrera bolaget Gibson & Keiller. Hallrättens protokoll den 16 maj detta år anger att de båda ingått ”bolag till drivande av segelduksfabriken å Sågen”.

De båda bolagsmännens verksamhet var uppenbarligen framgångsrik, och deras företag blev snart klart ledande i Göteborg i fråga om denna tillverkning. År 1830 redovisades vid deras företag 21 vävstolar och 70 arbetare, varav 12 barn under 15 år, medan konkurrenten C. A. Kjellberg i Majnabbe hade 16 arbetare, som arbetade vid 16 vävstolar. Ett tredje företag, Damm, hade tio vävstolar och 20 arbetare, varav fyra barn. Sågens tillverkning var mer än tre gånger så stor som konkurrentens.¹¹ Senare blev dominansen än större, och företaget började också exportera segelduk. Gibson & Keiller var sålunda redan från början ett betydande företag i sin bransch. Den växande segelsjöfarten i Göteborg medförde att deras marknad befann sig i ett expansivt stadium – det skulle dröja flera decennier innan ångfartygen fick sitt genombrott.

Till den del berodde framgången på att firman lyckades få tillstånd att importera engelska maskiner, men också på att man utvecklade och fick patent på egna maskiner för beredning av lin och hampa, maskiner, som kunde anses som ”här i riket förut okända”. Det är ingen djärv gissning att det var Alexander Keiller, som med sitt tekniska intresse och sin ingenjörsmässiga kompetens låg bakom dessa initiativ.

För att få kontroll över hela tillverkningsprocessen och med ambitionen att sänka kostnaderna ville Gibson och Keiller även få möjlighet att spinna garnet. För detta ändamål införskaffade Keiller vid ett besök i Skottland spinnermaskiner för lin och hampa, som de båda kompanjonerna 1829 installerade i en året före inköpt kvarnbyggnad vid det tämligen oansenliga slussfallet i Fattighusån, nära Drottningtorget i centrala Göteborg. Här uppfördes den första fabriken i Sverige för maskinspinning av lin och hampa. Men denna kraftkälla var givetvis alltför obetydlig för att medge någon mer storskalig produktion. Gibsons och Keillers anläggning ansågs dock så märkvärdig att kung Karl XIV Johan vid en tillfällig vistelse i Göteborg 1832 fann anledning att även besöka denna inrättning.

Före ångmaskinens genombrott i Sverige var vattenkraft den enda brukbara kraftkällan för de nya, större, mekaniserade textilfabrikerna, som under 1800-talets första hälft växte fram och som fick sin tyngdpunkt i Västsverige. Till alldeles övervägande del utgjordes

För att även kunna spinna garnet installerade Gibson & Keiller Sveriges första fabrik för maskinspinning av lin och hampa, vid slussfallet i Fattighusån nära Drottningtorget.